O‘QUVCHILARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI

GULISTON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTE

Tillarni o'qitish fakulteti

O'zbek tili va adabiyot yo'nalishi

1-bosqich talabasi Abduraximova Shohista

Ilmiy rahbar: Xamidova S. A.

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqola o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning dolzarb muammosini tahlil etadi. Jamiyatning intellektual salohiyatini yuksaltirishda kitob mutolaasining o‘rni beqiyos ekanligi ta'kidlanadi. Maqolada kitobxonlik madaniyatining nazariy asoslari, zamonaviy tendensiyalar, oilaviy muhit va ta'lim muassasalarining roli atroflicha ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, innovatsion pedagogik yondashuvlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli resurslarning kitobxonlikni rivojlantirishdagi salmog‘i, ularni baholash va monitoring qilish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘quvchilarda barqaror kitobxonlik madaniyatini shakllantirish uchun kompleks, tizimli va uzluksiz yondashuv zarurligi, zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish hamda davlat siyosati darajasidagi qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati asoslab berilgan. Maqola sohada faoliyat olib boruvchi pedagoglar, tadqiqotchilar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: Kitobxonlik madaniyati, o‘quvchilar, pedagogika, raqamli resurslar,

oilaviy muhit, mutolaa, ta'lim, innovatsiya

Kirish

Bugungi shiddatli globallashuv va axborot asrida yosh avlodning intellektual salohiyatini, mustaqil fikrlash qobiliyatini va ma'naviy dunyosini boyitish masalasi har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini shakllantirish fundamental omil hisoblanadi. Zero, kitob inson tafakkurini charxlaydigan, bilimini kengaytiradigan, dunyoqarashini shakllantiradigan eng muhim vositadir. Afsuski, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlar va turli onlayn platformalarning keng yoyilishi an'anaviy kitob mutolaasiga bo‘lgan qiziqishning pasayishiga olib kelayotgani kuzatiladi. Bu holat o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini tizimli shakllantirish bo‘yicha yangi yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu borada qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo‘lib, ular yoshlarning kitobga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning intellektual darajasini yuksaltirishga qaratilgan ([2], [3]). Masalan, 2020-2025 yillarga mo‘ljallangan O‘qish madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturi hamda uni amalga oshirish "Yo‘l xaritasi" tasdiqlangan bo‘lib, unda huquqiy asoslarni takomillashtirish, moddiy-texnik bazani yaxshilash, yuqori sifatli kitoblar nashr etish va elektron kutubxonalar tashkil etish kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Har yili aprel oyining birinchi haftasi "Kitobxonlik haftaligi" deb e'lon qilingani ham mazkur yo‘nalishdagi sa'y-harakatlarning yorqin dalilidir ([3]).

Tadqiqotning maqsadi o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish, zamonaviy ta'lim sharoitida samarali yo‘llar, mexanizmlar va innovatsion yondashuvlarni aniqlash hamda bu borada ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborati. Tadqiqot

vazifalari etib, quyidagilar belgilandi: kitobxonlik madaniyatining nazariy jihatdan asoslangan ta'rifini va zamonaviy talqinlarini o‘rganish; oilaviy muhit hamda ta'lim muassasalarida kitobxonlik muhitini yaratish mexanizmlarini tahlil qilish; mutolaa ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuvlarni ko‘rib chiqish; axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli resurslarning kitobxonlikni shakllantirishdagi o‘rnini baholash; o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini baholash va monitoring qilish muammolarini yoritish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Kitobxonlik madaniyati keng qamrovli tushuncha bo‘lib, u shaxsning kitobga bo‘lgan qiziqishi, mutolaa ehtiyoji, kitob tanlash va o‘qish ko‘nikmalari, o‘qilgan asarni tahlil qilish va undan xulosa chiqarish qobiliyati, shuningdek, kitob bilan bog‘liq ijtimoiy-madaniy xatti-harakatlari majmuini o‘z ichiga oladi. Nazariy jihatdan, u kognitiv (bilish), affektiv (hissiy) va xulq-atvor (faoliyat) komponentlarining o‘zaro uyg‘unligini aks ettiradi. Jahon miqyosida ko‘plab tadqiqotchilar, jumladan, P. Bourdieu, U. Eco, L. Gudkov, L. Rubakin kabi olimlar kitobxonlikning ijtimoiy-madaniy funktsiyalari, mutolaa psixologiyasi va sotsiologiyasini o‘rganganlar. Ularning ishlarida kitobxonlik madaniyati nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki jamiyatning intellektual va madaniy taraqqiyotining asosiy ko‘rsatkichi sifatida baholanadi.

O‘zbekistonda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, qadimdan ilm va kitobga bo‘lgan hurmat alohida o‘rin tutgan. Buyuk ipak yo‘li orqali nafaqat moddiy boyliklar, balki bilim, madaniyat va adabiyot ham almashilgani, qadimiy shaharlarda kitob ko‘chirish markazlari mavjud bo‘lgani buning yorqin dalilidir ([1]). Hozirgi davrda ham mazkur an'analarni zamonaviy talablar asosida qayta tiklash va boyitish ustuvor vazifa hisoblanadi. O‘zbekiston hukumati tomonidan qabul qilingan "Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy

dasturi" (2020-2025) ushbu masalani davlat siyosati darajasiga olib chiqqan muhim hujjatdir ([2]). Dasturda belgilangan "Yagona elektron kutubxona" yaratish, "Kitobxonlik haftaligi" o‘tkazish, "Eng yaxshi kitobxon hudud", "Eng yaxshi kitobxon mahalla", "Eng yaxshi kitobxon ta'lim muassasasi" kabi reytinglar joriy etish kabi choralar kitobxonlikni rag‘batlantirishga qaratilgan tizimli sa'y-harakatlardandir ([3]).

O‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda oilaning o‘rni beqiyosdir. Oilaviy muhitda kitobga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otish, kitob o‘qishni odat tusiga kiritish, ota-onalarning shaxsiy namunalari orqali kitob mutolaasiga muhabbat uyg‘otish muhim ahamiyatga ega. Oilaviy mutolaa an'analarini joriy etish, kitob muhokamalarini tashkil qilish, uy kutubxonalarini yaratish kabi mexanizmlar bolaning kitobga bo‘lgan munosabatini ijobiy shakllantiradi. Maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab kitoblar bilan muloqotni yo‘lga qo‘yish, bolalarga ertaklar o‘qib berish ularda ertangi kitobxonlik madaniyatining poydevorini yaratadi.

Ta'lim muassasalari ham kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning asosiy markazlaridir. Maktab kutubxonalarining fondini boyitish, ularni zamonaviy axborot resurslari bilan ta'minlash, mutolaa zallarini qulay va jozibador qilish zarur. O‘qituvchilarning o‘zlari ham faol kitobxon bo‘lishlari va o‘quvchilarga bu borada o‘rnak bo‘lishlari lozim. Dars jarayonida adabiyotlarni targ‘ib qilish, o‘qilgan kitoblar bo‘yicha insholar, taqdimotlar, munozaralar tashkil etish, sinfdan tashqari o‘qish to‘garaklarini yo‘lga qo‘yish mutolaa ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Pedagogik yondashuvlarda faol mutolaa strategiyalaridan foydalanish, jumladan, kritik o‘qish, tahliliy mutolaa, savol-javob usuli, matn bilan ishlashning turli metodlari (masalan, "klaster", "Venn diagrammasi") o‘quvchilarning tushunish va tahlil qilish qobiliyatini oshiradi.

Innovatsion pedagogik yondashuvlar o‘quvchilarda mutolaa ko‘nikmalarini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar ochadi. Bularga loyihaviy

o‘qitish, interfaol o‘yinlar (gamification), kitob blits-tanlovlari, ijodiy yozish seminarlari, kitobxonga ko‘maklashish (peer teaching) va badiiy o‘qish kabi metodlarni kiritish mumkin. O‘quvchilarni kitobxonlikka qiziqtirish uchun ularning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda mavzularni tanlash, kitoblarni ularning qiziqish doirasiga moslash muhimdir. Masalan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun rang-barang rasmli ertaklar, o‘rta sinf o‘quvchilari uchun sarguzasht va fantastika janridagi asarlar, yuqori sinf o‘quvchilari uchun esa dolzarb ijtimoiy muammolarni aks ettiruvchi adabiyotlar tavsiya etilishi mumkin.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamli resurslar kitobxonlikni shakllantirishda yangi davrni ochib bermoqda. Elektron kitoblar (e-books), audio kitoblar, onlayn platformalar, ta'lim ilovalari va raqamli kutubxonalar (masalan, "Yagona elektron kutubxona" loyihasi) o‘quvchilarga cheksiz axborot manbalariga kirish imkoniyatini beradi ([2]). Raqamli platformalar orqali kitob klublari tashkil etish, yozuvchilar bilan onlayn uchrashuvlar o‘tkazish, virtual kitob ko‘rgazmalarini tashkil qilish orqali mutolaa jarayonini qiziqarli va interfaol qilish mumkin. Shu bilan birga, raqamli resurslardan foydalanishda o‘quvchilarning axborot savodxonligini oshirish, ularni ishonchli manbalarni ajrata bilishga o‘rgatish va ekran oldida o‘tkazadigan vaqtlarini nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini baholash va monitoring qilish murakkab jarayon bo‘lib, u nafaqat o‘qish tezligi va tushunish darajasini, balki mutolaaga bo‘lgan qiziqish, o‘qish motivatsiyasi va o‘qilgan asarlarni tahlil qilish qobiliyatini ham qamrab olishi lozim. Buning uchun an'anaviy sinovlar bilan bir qatorda so‘rovnomalar, intervyular, o‘qish kundaliklari, ijodiy ishlar portfoliolari kabi metodlardan foydalanish samaralidir. O‘zbekistonda "Eng yaxshi kitobxon ta'lim muassasasi" reytinglari, "Yosh kitobxon" tanlovlari va boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rtasida "Olimpiada" tashkil etish kabi choralar bu boradagi sa'y-harakatlarning bir

qismidir ([3]). Biroq, bu sohada tizimli va uzluksiz monitoring mexanizmlarini takomillashtirish, baholash mezonlarini ishlab chiqish hamda o‘qish qobiliyatlarini kompleks ravishda o‘lchashga imkon beradigan standartlashtirilgan vositalarni joriy etish zarur. Muammolar qatoriga yuqori sifatli va zamonaviy kitoblarning etishmasligi, o‘qituvchilarningkitobxonlik madaniyatini shakllantirish bo‘yicha malakasi yetishmasligi va raqamli muhitning salbiy ta'siri kiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot kompleks yondashuvga asoslangan bo‘lib, unda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, sintez qilish, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanilgan. O‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga oid pedagogik-psixologik nazariyalar, zamonaviy kontseptsiyalar va amaliy tajribalar o‘rganib chiqilgan. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlari ([2], [3]) va strategik dasturlari chuqur tahlil qilinib,ularning samaradorligi va istiqbollari baholangan. Tadqiqotda deskriptiv (tavsifiy) va komparativ (qiyosiy) tahlil metodlari yordamida turli pedagogik yondashuvlar va ularning o‘quvchilar kitobxonlik madaniyatiga ta'siri ko‘rib chiqilgan. Olingan ma'lumotlar induktiv va deduktiv xulosa chiqarish tamoyillari asosida umumlashtirilib, muammoning echimlari bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Strukturaviy-funktsional tahlil yordamida kitobxonlik madaniyatining asosiy komponentlari va ularning o‘zaro bog‘liqligi o‘rganilgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarda barqaror kitobxonlik madaniyatini shakllantirish murakkab, ammo jamiyat taraqqiyoti uchun muhim vazifadir. Bu jarayon nafaqat ta'lim muassasalarining, balki oilaning, jamoatchilikning va davlatning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda nazariy asoslarni chuqur tushunish,

zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish, raqamli resurslardan oqilona foydalanish hamda tizimli baholash va monitoring mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Oila va maktab hamkorligini kuchaytirish. Ota-onalar uchun kitobxonlikni targ‘ib qiluvchi seminarlar, treninglar tashkil etish, bolalar bilan birga mutolaa qilish an'analarini oilalarda keng joriy etish.

Ta'lim muassasalarida kutubxona fondlarini muntazam ravishda yangilab borish, zamonaviy adabiyotlar va ilm-fan sohasidagi yangiliklar bilan to‘ldirish. Kutubxonalarni o‘quvchilar uchun jozibador va interfaol markazlarga aylantirish.

O‘qituvchilarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha malakasini oshirish, ularni innovatsion mutolaa metodikalariga o‘rgatish. Darsliklarga kitobxonlikka chorlovchi topshiriqlarni ko‘proq kiritish.

Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish. "Yagona elektron kutubxona" loyihasini yanada rivojlantirish, o‘quvchilar uchun yoshiga mos sifatli elektron va audio kitoblar kollektsiyalarini yaratish, ta'limiy mobil ilovalarni qo‘llab-quvvatlash. Shuningdek, raqamli kitobxonlik platformalarida o‘quvchilar uchun interfaol muhokamalar, viktorinalar va ijodiy tanlovlar o‘tkazish.

Kitobxonlik madaniyatini baholashning kompleks tizimini ishlab chiqish. Faqatgina o‘qish tezligi yoki matnni tushunish darajasini emas, balki o‘qishga bo‘lgan motivatsiya, tanqidiy fikrlash va o‘qilgan asarlarni hayotiy kontekstda qo‘llash qobiliyatlarini baholashga e'tibor qaratish. "Kitobxonlik haftaligi", "Yosh kitobxon" kabi loyihalarni yanada ommalashtirish va mazmunan boyitish ([3]).

Nashriyot faoliyatini rivojlantirish. Bolalar va o‘smirlar uchun yuqori sifatli, yoshga mos, jozibador adabiyotlarni nashr etishni rag‘batlantirish, jumladan, jahon adabiyoti durdonalarini o‘zbek tiliga tarjima qilishga e'tibor qaratish ([2]).

Ushbu tavsiyalarning amaliyotga izchil tatbiq etilishi o‘quvchilarda mustahkam kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga, ularning intellektual salohiyatini yuksaltirishga va pirovardida, bilimli, ijodkor va har tomonlama rivojlangan shaxslarni kamol toptirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Willingham, Daniel T. O'qish Aqli: Aql qanday o'qishini tushunishga kognitiv yondashuv. San Francisco: Jossey-Bass, 2017.

[2] Ness, Molly. O'qish madaniyatini bunyod etish. New York: Routledge, 2017.

[3] Baker, Laura M., and Diane E. Johnston. "Bolalar o'qish odatlarining ijtimoiy va madaniy tabiati." O'qish Psixologiyasi, jild. 31, son. 1, 2010, bet. 1-28.

[4] Guthrie, John T., and Allan Wigfield. "O'qishdagi Faollik va Motivatsiya." O'qish Tadqiqotlari Chorakligi, vol. 44, no. 3, 2009, pp. 232-250.

[5] Morrow, Lesley Mandel. Erta yoshdagi savodxonlikni rivojlantirish: Bolalarga o'qish va yozishga yordam berish. Boston: Pearson, 2017.